

Başlangıçta Anadolu Vardı...

Urfa yakınlarında yer alan Göbekli Tepe'de sürdürülen arkeolojik kazılarda, tarih öncesi yaşam ve uygarlığa geçişle ilgili yerleşik bilgileri altüst edecek buluntulara rastlandı. Buluntular, taş çağında yaşayan avcı-toplayıcı atalarımızın yalnızca yaşamda kalma savaşı vermediklerini gösteriyor. Yaklaşık 11 000 yıl önce Anadolu topraklarında yaşayan atalarımız, günlük gereksinimlerini gidermenin yanı sıra doğayı anlamaya çalışmışlar, doğaüstü güçlerin ya da tanrıların varlığına inanmışlar, dinsel törenler için düzenli aralıklarla bir araya gelmişler. Bu dinsel törenlerde hep birlikte inançlarını simgeleyen hayvan ve insan kabartmalarıyla süslü tapınaklar, dev boyutlu dikili taşlar yapmışlar. Kazıyı yürüten kazıbilimciler, bu verilere dayanarak yerleşik yaşama geçişte ekonomik ya da ekolojik nedenlerin değil, bu kalabalık ve uzun süreli dinsel törenlerin rol oynamış olabileceğini düşünüyorlar. Bu da uygarlığın, sanıldığı gibi, Filistin ya da Mezopotamya'da değil Anadolu'da doğduğunu gösteriyor.

URFA yakınlarında yer alan Göbekli Tepe'de Alman arkeologların yürüttüğü kazılarda, ilkel avcı-toplayıcı atalarımızın dinsel törenler için yaptıkları "tapınaklar" gün ışığına çıkarılıyor. Yaklaşık 11 000 yıl öncesine, çanak-çömlekçiliğin henüz bilinmediği taş çağına (çanak-çömleksiz neolitik çağ) ait olan bu kalıntılar, Anadolu'da yaşayan ilkel atalarımızın da mimari yeteneklerinin olduğunu, hatta dinsel törenler için düzenli aralıklarla bir araya geldiklerini gösteriyor. Bu yeni veriler, insanlık tarihine ilişkin önemli bir yanılığın ortaya koyuyor.

Yakın bir zamana kadar, Filistin'deki Eriha (Jericho) ile Konya'daki Çatalhöyük yerleşim alanlarının, insanlığın uygarlık ve kültüre doğru ilk adımını attığı zaman dilimi olan neolitik çağa geçişi temsil ettikleri sanılıyordu. Neolitik çağda, avcı-toplayıcılardan tarımla uğraşan, hayvan yetiştiren, evler yaparak, köyler oluşturarak yerleşik bir yaşam sürdüren çiftçiler ortaya çıkmıştı. Bugüne kadar, çiftçiliğin yapılmasıyla birlikte başlayan yerleşik yaşamın ekonomik ya da ekolojik nedenlerden dolayı ortaya çıktığı düşünülüyordu. O dönemin insanları artık basit ve geçici derme çatma kulübelere değil, kalıcı ve dayanıklı konutlar yapıyorlardı. Dolayısıyla, neolitik çağın getirdiği en önemli değişimlerden sayılan mimarlık da yerleşik yaşamla birlikte ortaya çıkmış olmalıydı. Ne var ki, Göbekli Tepe'de halen sürdürülen kazılar, birçok insanın bir araya geldiği ve düzenli aralıklarla yapı-

Kazıbilimciler, kalıntıları ortaya çıkarabilmek için kalın bir toprak tabakasını kazıdılar ve kazı alanını topraklardan temizlediler. Kazılar sırasında, bir yaban domuzu heykeliyle, üzerlerinde aslan kabartmalarının yer aldığı destekler ortaya çıktı.

lan dinsel törenlerin yerleşik yaşama geçişe neden olduğunu gösteriyor. Ayrıca Göbekli Tepe'deki buluntular, mimarlığın avcı-toplayıcılar zamanında da var olduğunu ortaya koyuyor.

Yaklaşık 11 000 yıl önce yapılan dev tapınağın ortaya çıkarıldığı kazı, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) ile Urfa Müzesi'nin ortaklaşa projesi olarak Alman kazıbilimci Dr. Klaus

Schmidt yönetiminde yürütülüyor. Bundan önce, 1990 yılında da, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul şubesinde çalışmalarını sürdüren Anadolu'ya tutkun kazıbilimci Harald Hauptmann, Göbekli Tepe'ye 50 km uzaklıktaki Nevalı Çori'de o güne değin bulunan en eski tapınağı gün ışığına çıkarmıştı.

Schmidt'in Göbekli Tepe'de ortaya çıkardığı tapınağın bu denli yankı uyandırmasının nedeniyse onu yapanların avcı-toplayıcı insanlar olmaları. O çağlarda yaşayan avcı-toplayıcı insanlar, henüz tam olarak yerleşik yaşama geçmemişlerdi ve çanak-çömlekçiliği bilmiyorlardı. O nedenle yaşadıkları dönem çanak-çömleksiz neolitik olarak adlandırılır. Bu dönem günümüzden 11 200 ila 8600 yıl arasını kapsar.

Daha önce Nevalı Çori'de de çalışmış olan Schmidt, tümüyle çanak-çömleksiz neolitiğe ait olan Göbekli Tepe'yle, hem çanak-çömleksiz hem de çanak-çömlekli neolitiğe ait evreler içeren Nevalı Çori arasında büyük paralellikler, hatta kesin bir bağlantı olduğunu öne sürüyor. Kazıbilimci, bu

Kazıbilimciler, bir başka kabartmayı -ikinci bir tilki motifi- ortaya çıkarıyorlar (solda üstte). Taş çağı insanlarınca kayalara oyulan ördek motifleri ve yaban domuzu figürleriyle süslenmiş taş detayı (solda). Üzerinde el motifleri bulunan bir duvar desteği (üstte).

iki yerleşim alanının, daha önce ortaya çıkarılan başka yerleşim yerlerinden çok farklı oldukları ve herhangi bir karşılaştırma yapılmasının yanlış olacağı görüşünde.

1992 yılında Atatürk Barajı'nın suları altında kalan Nevalı Çori'de, konut benzeri yapıların ve havalandırma delikleri olan ambarların yanı sıra karmaşık yapılı mozaik tabanları olan bir tapınak bulunuyordu. Yaklaşık 10 500 yıl önce yapılmış olan tapınak, üzerlerinde insan kabartmalarının yer aldığı destekler, bir mihrap, taştan oyulmuş, yılanlardan saç örgüleri olan bir büst, ayrıca insan-hayvan arası figürlerden kopan parçalardan oluşuyordu. Kazıbilimciler, Göbekli Tepe'deyse, bugüne kadar çapları 15 metreye varan daire biçimli üç alan ortaya çıkardılar. Kazı yerinde bulunan 16 destek ve kireçtaşı plakası üzerinde aslan, yılan, öküz, koç, tilki ve turna kabartmaları ya da bunların taşta kazınmış figürleri yer alıyor. Tapınağı, ayrıca doğal boyutlarında, taştan oyulmuş yabandomuzu, kaplumbağa ve akbaba heykelleri süslüyor. Ayrıca Nevalı Çori'de bulunan bir insan heykelinin aynısı Göbekli Te-

pe'de de çıkarılmış. Kazıbilimciler, şu ana değin çıkarılan kalıntılardan, bu yerleşim alanının yaşının en az 11 000 olduğunu hesaplamışlar. Yerleşim alanının daha da eski dönemlere ait olması yüksek bir olasılık; çünkü henüz alt tabakalara ulaşılamadı.

Göbekli Tepe her ne kadar 1960'lı yıllardan bu yana biliniyorsa da, bölgenin çok özel ve önemli olduğunu kazıbilimci Schmidt 1994 yılında keşfet-

miş. Kazıbilimci, Urfa yakınlarında yaptığı bir arazi çalışması sırasında yerdeki masif, işlenmiş, bir kısmı kazılmış kireçtaşı plakalarını fark etmiş; birkaç parçayı incelemek üzere yanına almış. Göbekli Tepe'de dikkatini çeken bir başka önemli olguysa, tepenin büyük miktarlarda işlenmiş çakmaktaşıyla dolu olmasıymış. Nevalı Çori'de bulduklarını anımsayan Schmidt, bu tepenin altında insanlık tarihine ait çok önemli kanıtların olabileceğini düşünmüş; kazıları çok geçmeden başlatmış.

Kazıya başlar başlamaz da çok eski çağlara ait oldukları hemen belli olan duvarlar ve T biçimli destekler ortaya çıkmış. Bu, kazıbilimciler adına büyük bir başarı. Çünkü, yaklaşık 11 000 yıl sonra, taş çağı insanların yaptıklarını günümüze getirmiş oluyordular. Kazıbilimciler buluntulara bakarak, "ilkel" avcı-toplayıcıların yaşamı konusunda şimdiye kadar yanıldıklarını anladılar. Artık belli ki, avcı-toplayıcılar, yaşamlarını hiç de öyle tek düze, yalnızca karın doyurmak ve öteki yaşamsal gereksinimlerini gidermekle geçirmiyorlardı. Birbirinden ilginç dev boyutlu hayvan kabartmaları ve heykelleri, bu in-

İnsanlar, 11 000 yıl önce tapınaklarını aslan kabartmalarıyla süslüyorlarmış. Bir kazıbilimci, silikonla kabartmanın kopyasını alıyor.

Bugüne kadar Göbekli Tepe'nin yalnızca çok küçük bir bölümü kazılabildi. Buluntular, daha çok dinsel törenlerin yapıldığı bir tapınağa ait. İnsanların bu tepede yerleşik bir yaşam sürdürdüklerini gösteren buluntulara henüz rastlanmamış. O halde Göbekli Tepe, insanların dinsel törenler için bir araya geldiği kutsal bir merkez miydi?

sanların yaşamında başka renkler de olduğunu gösteriyor. Kalıntılar, paleolitik çağdan (avcılık-toplayıcılık) neolitik çağa (tarımcılık ve hayvancılık) geçiş sırasında, insanların el becerilerinin ve sanatsal yeteneklerinin önemli ölçüde gelişmiş olduğunu ortaya çıkarıyor.

Arkeologlar, ayrıca, Göbekli Tepe'deki en eski yapıların dairesel biçimli, daha yeni yapılarınsa dikdörtgen biçimli olduklarını saptamışlar. Bu yapıların çatılarının olup olmadığı henüz bilinmiyor. Günışığına çıkarılan üç metre uzunluğundaki desteklerden bazıları, çevrelerindeki duvarlardan daha alçak. Bu da, kabartmalarla süslü bu sütunların çatılara destek amaçlı kullanılmadıklarını gösteriyor. Kazı bilimciler, bu kazıkların, bölgede yaşayan topluluğa ya da kabileye ait totemler olabilecekleri üzerinde duruyorlar. Demek ki o çağlarda yaşayan insanlar doğüstü varlıklara inanıyorlarmış.

Kazı alanında, yerleşik yaşam olduğunu kanıtlayacak odalara, yemeklerin pişirildiği ocaklara ve topluca oturulan salonlara, hatta insan iskeletlerine şu ana değin rastlanmadı. Oysa Nevali Çori'de yapılan kazılarda, taş çağı insanların ölümlerini evlerinin içine, tabanın altına gömdükleri ortaya çıkmıştı. Ama Göbekli Te-

pe'de yürütülen kazılar henüz bu düzeye ulaşmadı; şu ana değin toplam kazı alanının çok küçük bir bölümü ortaya çıktı. Önümüzdeki aylarda, bu konulardaki soru işaretlerinin netlik kazanması bekleniyor.

Kazı alanında bulunmuş olan bazalttan yapılmış kaplar ve işlenmiş çakmaktaşılarından, neolitik çağ insanların kalıcı olmasa bile, en azından geçici bir dönem Göbekli Tepe'de yaşadıkları anlaşılıyor. Ancak bu insanların, 300 metre yükseklikte, suyun olmadığı bu tepede neden yaşadıkları henüz bilinmiyor. Dahası, evlerini yapabilmek için balçığı da tepeye kadar taşımış olmalı. Bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda şu önemli sonuca varılıyor: Büyük olasılıkla

Göbekli Tepe, bölgede yaşayan insanlara dinsel amaçlar için düzenli olarak ziyaret edilen bir buluşma yeri. İnsanların orada ne kadar süre kaldıkları, neler yaptıkları ve ne kadar insanın bu merkezde bir araya geldiğiyle kazının ileri aşamalarında ortaya çıkacak.

Kazı bilimciler, tahminlerinde bir adım daha ileri giderek, Göbekli Tepe gibi yerleşim alanlarının belirli bir bölgeyi denetlemesi olasılığı üzerinde duruyorlar. Böyle bir merkezi yerleşim, hiyerarşik yapıdaki bir topluluğun varlığını ortaya koyuyor. Belki de bölgede yaşayan kabile, dinsel törenleri düzenleme dışında, gündelik yaşamla ilgili işleri de denetim altına alıyor; aletlerin üretim ve dağıtımını düzenliyor, avcılığı denetliyor, etlerle hayvan postlarının dağıtımını üstleniyordu.

Elde edilen bulgulardan, Göbekli Tepe'deki yerleşimin aniden, yaklaşık 9500 yıl önce sona erdiği anlaşılıyor. Schmidt, inançların değişmiş, belki de yeni inançların ortaya çıkmış olabileceğini düşünüyor.

Yaklaşık 8600 yıl önce başlayan çanak-çömlekli neolitik çağın başlangıcına bakılacak olursa, o dönemdeki yerleşimlerin su ya da yeraltı kaynaklarına yakın yerlerde oldukları görülüyor. Bu dönemlerden elde edilen

Göbekli Tepe'de bulunan binlerce işlenmiş çak - maktasından iki örnek

kalıntılar, tarımcılıkla hayvancılığın yaygın olduğunu gösteriyor. Çanak ve çömlekler üzerine yapılan ve dişiliği öne çıkaran resimlerden "doğurganlığın" önem kazandığı anlaşılıyor.

Kazıbilimciler, toplumsal yaşantının çiftçiliğe yönelmesini genellikle aşırı avlanmaya, iklim değişimlerine ya da nüfus patlamasına bağlıyorlar. Oysa Schmidt, çiftçiliğe geçişi farklı açıklıyor. Ona göre, çevredeki avcı-toplayıcıların dinsel törenlere katılmak üzere Göbekli Tepe gibi dini merkezlerde kısa süreli de olsa düzenli aralıklarla bir araya gelmeleri, tarımla hayvancılığın başlamasına yol açtı. Çünkü bu kadar kalabalık bir insan topluluğunu av hayvanlarıyla doyurmak olanaksızdı.

Peki, insanların henüz çanak-çömlekçiliği bilmediği, avcı-toplayıcı olarak yaşadığı, ancak büyük sanatsal yapıları ortaya koyabildiği bu geçiş dönemi neden daha önce keşfedilmemişti?

Bu olgu, Batılı kazıbilimcilerin İn-

cil'deki Kutsal Ülke'yle ilgili söylemleri ispatlama hırslarıyla açıklanabilir. İncil'in izinden giden kazıbilimciler, dev duvarlarıyla Eriha'yı (Jericho) keşfettiler. Ürdün'deki bu yer, üzerinde fazla tartışılmadan insanlığın ilk büyük yerleşim alanı ilan edildi.

Kazıbilimciler, tarihöncesine ait başka yerleşim alanlarını Ürdün'de, Dicle ve Fırat ırmaklarının verimli ovalarında aradılar ve tahminlerinde yanılmadıklarını keşfettiler. Sonraki yıllarda, kazıbilimciler, bu iki ırmağın çıktığı yer olan Güneydoğu Anadolu bölgesini (Üst Mezopotamya) keşfettiler ve buralarda önemli buluntulara rastladılar. Böylece, "Bereketli Hilal" olarak adlandırılan ve Filistin'deki Lübnan Dağı'ndan kuzeydeki Amanos Dağları'na uzanan, Doğu Torosların güney eteğini izleyerek Zagros Dağları'yla güneye kıvrılan bölge uygarlığın beşiği ilan edildi. Tarım ve hayvancılıkla ilgili çok erken dönemlere ait buluntular, bir neolitik devrimin gerçekleşmiş olabileceğine ilişkin tezleri doğruluyordu. Neolitik devrim, beraberinde yeni beslenme ve toplumsal yaşam biçimlerini, en önemlisi, uygarlığın doğuşunu getirmişti

Peki, insanlar neolitik çağdan önce nasıl yaşıyorlardı? Günlerini yalnızca temel gereksinimlerini sağlamakla mı geçiriyorlardı? Bu sorunun yanıtını merak eden kimi arkeologlar, 1960'lı yıllarda "Bereketli Hilal" in kenar bölgelerini araştırmaya başladılar ve önemli bulgular elde ettiler. Zagros ile Toros sıradağlarının eteklerinde, daha iftçiliğe ve yerleşik yaşama geçmeden kültürel değerlere sahip gelişmiş bir taş çağı kültürüne ait birçok yerleşim alanını keşfettiler.

Bu kültürel değerler şu sıralar Urfa bölgesinde gün ışığına çıkıyor. Kazıbilimciler Schmidt ve Hauptmann, başka yerlerde de Göbekli Tepe'deki kalıntılara benzer kalıntıların bulunduğu kuşku duymuyorlar. Gelecekte, Türkiye'nin güney bölgelerinde, Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde yapılacak kazılar bu öngörülerini doğrulayabilir. Şurası kesin ki mimarlık yerleşik yaşamla birlikte ortaya çıkmadı, ondan önce de vardı. Dahası, insanlığın kül-

türel gelişimi (uygarlık), Akdeniz'in doğu kıyıları gibi tek bir bölgede değil, birçok çekirdek bölgede ortaya çıktı. Bu çekirdek bölgelerden biri de Güneydoğu Anadolu. Öyleyse, değişen yaşam biçimi toplumsal yapıyı biçimlendirmede. Tersine, artan bilinç düzeyi insanın var oluş biçimini etkiledi.

İşin tuhaf yönü, çanak-çömlekçiliği henüz tanımayan taş çağı insanların gelişmiş kültürel bilinç düzeyi, yerleşik yaşama geçişle birlikte tümüyle yok oluyor. Yapılan kazılar, çanak-çömleksiz neolitiğe ait yerleşimlerin çoğunun, çanak-çömlekli neolitiğe geçişte yok olduklarını gösteriyor. Dev taş heykelleri, değişik hayvan motifli kabartmalarıyla dinsel törenlerin yapıldığı eski dini merkezlerin gösterişi kayboluyor, her şey sıradanlaşıyor. Kısaca, eski tanrıların yerini başka şeyler alıyor. Öyleyse, çanak-çömleksiz neolitik çağ bir gelişme döneminin sonu mu? Belki de tersine, çok sonraları başka bir yerde ortaya çıkacak yeni bir dönemin habercisi oldu bu çağ; bizler henüz aralarındaki bağlantıyı kuramadık.

Hauptmann konuya şöyle bir yorum getiriyor: "Belki de neolitik çağ insanların "tanrıları", 4000 ila 3000 yıl önce Mezopotamya uygarlığı insanların taptukları tanrıların benzerleriydi. Nevali Çori ve Göbekli Tepe'de, daha sonra Sümerlerin kültürlerinde bulacağımız bir şeylerin ön hazırlığı oluşturuldu." O halde tanrılar tümüyle yeryüzünden silinmiyorlar, yalnızca başkalaşım geçiriyorlar.

Ayşegül Yılmaz Günenç

Kaynaklar
Sperlich, W., "Die erste Seidlung der Altsteinzeit", *Bild der Wissenschaft*, Ağustos 2000.
Tok, G., "Uygarlığın Doğduğu Dönem - Neolitik Çağ", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Mayıs 2000.
Zick, M., "Der aelteste Tempel der Welt", *Bild der Wissenschaft*, Ağustos 2000.
<http://www.uni-bamberg.de/~ba5v99/art1.htm>

